

MARC BUELENS

DE
VERBLINDE
SAMEN
LEVING

Hebben we echt een catastrofe
nodig om vooruitgang te boeken?

Lannoo

verblinden

fascineren,
betoveren,
biologeren,
boeien,
intrigeren,
meeslepen,
misleiden,
verdwazen

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp: Studio Lannoo (Aurélië Matthys)

Omslagfoto's: Unsplash (voor), Klaas de Bont (achter)

Vormgeving: Studio Lannoo i.s.m. Bananas

Foto's: Jo Buelens (p. 122, 268), Dany Claeys (p. 167), iStock (p. 24, 57, 213), Pieter Klingels (p. 142), Unsplash (p. 106), Herman Van den Broeck (p. 251), Wikimedia Commons (p. 200)

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2020 en Marc Buelens
D/2020/45/581 – ISBN 978 94 014 7265 4 – NUR 740

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Ten geleide	9
1 — Even de pauzeknop induwen	11
<u>DEEL I</u> ONZE MAATSCHAPPIJ ALS LEERPROCES	21
2 — Kan een maatschappij leren?	23
3 — De essentie van een leerproces	39
4 — Catastrofale leerprocessen	59
5 — Leve de vooruitgang	75
<u>DEEL II</u> ONZE KENNIS	97
6 — Wetenschap, een zelfcorrigerend leerproces	101
7 — Technologie, een enthousiast leerproces	119
<u>DEEL III</u> DE MOTOR VAN ONZE MATERIËLE WELVAART	135
8 — De vrije markt, een onverbiddelijk leerproces	139
9 — Kapitalisme, een pervers leerproces	163

DEEL IV ONS SAMENLEVEN 183

10 — Autocratie, een verengend leerproces 187

11 — Democratie, een moeizaam leerproces 203

12 — Luwe systemen als traag leerproces 225

DEEL V DE WERELD OP EEN LEERPUNT 243

13 — De wetten van verblinding 245

14 — De weg naar betere leersystemen 255

Dankwoord 273

Eindnoten 277

Bibliografie 281

Ten geleide

In dit boek kijk ik naar onze samenleving als een grootschalig leerproces. Wanneer slagen we erin vooruitgang te boeken, wanneer niet? Ik neem u mee naar de fundamenteën, mogelijkheden en beperkingen van onze kennis, onze economische welvaart en onze democratische zelforganisatie.

Bij de start van de coronacrisis, tijdens mijn *lockdown light*, werden de sprekende voorbeelden, de boeiende én intriëste details voor de centrale thema's van dit boek mij op een gouden schoteltje aangeleverd. Dit boek is echter géén boek over de coronacrisis. Minerva, godin van de wijsheid, laat haar uil pas los bij valavond. Ik finaliseer dit boek in augustus 2020. De coronacrisis is nog in volle ontwikkeling, met grote leemtes in onze kennis van COVID-19. Vele onderzoeksgegevens zijn al te voorbarig gepubliceerd en dienden als pr-materiaal voor grote academische ego's en nog veel grotere economische en politieke belangen. Het onderwerp van dit boek is tijdloos, de voorbeelden zijn het niet.

De overheid deed tijdens het schrijven een beroep op mij om in een luwe werkgroep (eentje waarvan de voorzitter niet elke dag op tv kwam) via Skype haast dagelijks mijn competentie in te zetten. Dan kon ik concepten die zouden getuigen van een ivorentorenhouding en een vreselijk gebrek aan gezond verstand – tenminste volgens het gezond verstand van anderen die zichzelf veel gezond verstand toedichten – toetsen aan de reële wereld van mondkmaskers, het (her-)openen van markten, het organiseren van fietslessen, de organisatie

van schriftelijke examens in coronatijden, uiteraard het lot van de tweedeverblijvers aan de kust, en zelfs een check op de instructies voor sekswerkers. En zo onderging ook ik persoonlijk een leerproces dat een flink stuk verder ging dan het domein van de lerende en zelfcorrigerende samenleving.

Verwacht van mij geen mirakeloplossingen. Die laat ik aan charlatans en populistten. Wat u wel mag verwachten, is een uitnodiging om op een andere manier naar onze maatschappelijke problemen te kijken.

De Haan

20 augustus 2020

1

—

Even de pauzeknop induwen

‘Ook de pauze maakt deel uit van de muziek.’
(Stefan Zweig)

Zaterdag 14 maart 2020. België gaat in lockdown, maar het mag niet zo genoemd worden. De bevolking vooral niet ongerust maken, anders gaat ze hamsteren. Wat die bevolking op slag doet.

De wereld is in crisis en ontbindt overal hetzelfde driespan: wetenschap, economie en politiek. Virologen, epidemiologen, microbiologen en zelfs biostatistici vullen wereldwijd de televisieschermen. Wetenschappers domineren het debat. Bedrijfsleiders lobbyen, smeken, dreigen: geef voorrang aan de economie, want als de motor van je auto stilvalt, heeft het echt geen zin meer om antivries bij te vullen of de ruiten te zemen. Er moet krachtig bestuurd worden. Er is sprake van financiële bazooka's – de oorlogsmetafoor doet het goed als er paniek is. Politici snellen naar volmachten. Parlementen staan vaak buitenspel, zelfs onze grondwettelijke rechten lijken af en toe in gevaar. De rest van de maatschappij kan ontroerende videoclipjes maken en applaudisseren voor de zorgverstrekkers. Ik formuleer voor mezelf het begrip *'luwe processen en systemen'* voor wat ik hoor en zie: belangeloze inzet, poëzie, een blinde Italiaanse zanger, teddybeertjes voor het raam, liefde, creativiteit, artistieke expressie, zinging, verbondenheid, solidariteit. Tegenover de milde stem van de

luwe systemen staat het luide hoeftgetrappel van het driespan. Alleen als we op potten en pannen slaan, krijgt de luwte wat aandacht.

De luwe processen in onze samenleving zijn sinds de jaren 1990 op sleeptouw genomen door een driespan superhengsten. Wetenschap en technologie, markten en kapitalisme, politiek en democratie. Af en toe namen andere wagenmenners het over, met hevige discussies over klimaat, identiteit, globalisme, armoede, ongelijkheid, terrorisme... Maar het driespan wachtte zijn tijd af. Toen kwam corona en verscheen niet de cavalerie, maar het driespan; de democratiehengst gaf een vermoeide indruk.

Er zetelen haast uitsluitend wetenschappers, economen en politici in de leidende organen. Zelden bespeur je andere figuren aan de top van de nieuwe maatschappelijke piramide. Als het er echt op aankomt, is er geen plaats voor dichters, gewone ouders, bisschoppen, zieners, toneelspelers, leerkrachten. Hier en daar mag een historicus of een psycholoog een probleem duiden. De wereld moet gered worden. Dat doe je met sterke systemen. De luwe systemen leiden niet, zij dienen vooral het volk te troosten en te entertainen: ontroerende kindertekeningen aan de ramen, een operazanger die vanaf zijn balkon zingt, knuffels, een kolonel die moedig in zijn tuin stapt achter zijn rollator en 44 miljoen pond verzamelt voor de Britse Nationale Gezondheidsdienst NHS. De vrije pers bezingt vooral de lofzang van de kleine burger, zijn heldhaftigheid, creativiteit, volgzzaamheid en geduld. Ze is aanvankelijk opvallend minder kritisch dan gewoonlijk voor de luide systemen. Media tonen naast veel lijden vooral de mooie zijde van de mens: solidariteit, respect, betrokkenheid, dankbaarheid. Maar in de comités die over onze toekomst beslissen, of tijdens de grote persconferenties, zijn de luwe systemen opvallend afwezig. Die behoren tot ons privéleven. Ze staan op het niveau van puzzelen, behangen of in de tuin werken.

Wetenschap, economie en politiek zijn de laatste decennia vooral gericht op groei en hebben ons in die periode welvarend, gelukkig en vrij gemaakt en ons (volgens sommige pessimisten althans) compleet vervreemd van onszelf. Zij hebben ons weliswaar niet kunnen beschermen tegen het onheil, maar moeten ons nu wel uit de modder trekken.

Voor mij werd duidelijk dat we met z'n allen vele verkeerde dingen hebben geleerd. Zijn we het slachtoffer geworden van verslaving, een ontspoord leerproces? Hebben we ons dagelijks leven al te zeer laten domineren door het credo '*shop till you drop*', technologie en populistisch gezwets? Ik vrees dat onze maatschappij op sleeptouw is genomen door veel te intense leerprocessen, bewust én onbewust ontworpen door het vermelde driespan. Die leerprocessen hebben ons verblind, ook voor de mogelijke dreigingen die met hoge snelheid op ons afkwamen. Tijdens intense leerprocessen focussen we op één zaak en vergeten de rest. Wie met de auto leert rijden, sluit tijdelijk zowat alle signalen van zijn omgeving uit. Zijn we met z'n allen verblind voor wat kritische denkers *existentiële risico's* noemen? Voor rampen zo groot dat het voortbestaan van de mensheid zelf ervan afhangt?¹

Het was me al langer opgevallen dat de fundamentele vraag '*Hoe leert een maatschappij?*' door opvallend weinig filosofen werd gesteld, maar voor het eerst kreeg ik het gevoel dat er haast bij was. We kunnen met z'n allen maar beter goed weten hoe onze maatschappelijke leerprocessen verlopen en hoe het goed fout kan lopen. Waar hebben onze maatschappelijke ordeningsprincipes gefaald, in die mate dat we maandenlang opgesloten zaten in onze huizen? Dat er – net als in 1919 met de Spaanse griep – in Central Park, New York, tenten werden opgericht? Dat we duizenden doden in eigen land en

honderdduizenden in de wereld moesten betreuren? Hoog tijd om bij te leren, want kunnen dezelfde maatschappelijke processen die ons maandenlang in lockdown hebben geplaatst ons beschermen tegen een volgend existentieel risico?

Bij de start van de coronacrisis hamsterden de Amerikanen wapens. Wisten zij dan niet dat gezinnen onder hoogspanning en vuurkracht een dodelijke combinatie vormen? Dat de kans reëel is dat deze wapens tijdens of vlak na het isolement ook daadwerkelijk zullen worden gebruikt? Is het openhouden van schietbanen echt een 'noodzakelijke activiteit', de uitlaatklep waar een maatschappij onder extreme druk behoefte aan heeft? Waarom zien we de verkeerde leerprocessen zo goed bij de Amerikanen en zo moeizaam bij onszelf? Of zien we ze beter in de Chinese samenleving? Toen op 8 april 2020 de lockdown in Wuhan na bijna drie maanden werd opgeheven, lanceerde de Chinese overheid een filmpje om de rest van de wereld te troosten en goede raad te geven. Vooral jonge vrouwen brachten (soms moraliserende) getuigenissen. Het filmpje eindigde met de boodschap: *'I hope people can learn from Wuhan so that others don't have to sacrifice as much and fewer mistakes are made. We will all be better only when the world overcomes the pandemic.'* De jonge vrouw hoopte dat de rest van de wereld zou leren van Wuhan, minder offers zou moeten brengen en minder fouten zou maken. Het zou voor ons allen een heel goede zaak zijn mocht de wereld samen de pandemie overwinnen. In het filmpje werd vreemd genoeg slechts op één fout gewezen: een jonge vrouw was bij de start wat lichtzinnig geweest en had de maatregelen overroepen genoemd. Uit schaarse interviews met Chinese virologen over wat ze geleerd hadden, bleek vooral dat ze niet begrepen waarom westerlingen geen mondklappers droegen. Dat bleken wij in onze individualistische cultuur zo moeizaam te leren. Een mondklapper beschermt vooral de anderen. Taiwan kende weinig slachtoffers. Daar

had men geleerd uit de SARS-epidemie van enkele jaren eerder. Wij oordeelden dat het dragen van een mondkemper pseudobescherming gaf en iets voor oosterlingen was.

Uiteraard moet de Chinese samenleving ook iets anders leren. Als je te autocratisch bestuurt, komen fouten veel te traag naar boven; hiërarchie censureert. Als een systeem de onderdelen ervan (zoals een brave medewerker) straft voor het rapporteren van fouten in dat deelsysteem, leert dat systeem niet. Integendeel: het systeem leert op handige wijze fouten te verbergen. Gematigde snelheid op de weg spaart mensenlevens. Dat is perfect te vergelijken met een sociale afstand bewaren tijdens de coronacrisis. De overheid straft de stoute chauffeurs. Wat doen de stoute chauffeurs? Velen onder hen leren met verklikkers waar de radars staan.

We hebben inderdaad het een en ander bijgeleerd sinds begin 2020, vooral over mondkemmers dragen, handen wassen en afstand bewaren. Hebben we nog andere dingen geleerd? Voor het antwoord op die vraag keren we even terug naar de periode vlak voor COVID-19 op de pauzeknop duwde. Wat dachten we toen?

Cijfermatig gaat het goed

In 2018 en 2019 werd het boek *Feitenkennis*² van Hans Rosling de feitenbijbel voor iedereen die de befaamde uitspraak van Karl Popper onderschreef: *‘Optimism is a moral duty.’* Het boek van Rosling was nochtans niet uniek. Veel andere auteurs, de zogenaamde nieuwe optimisten (al noemen ze zichzelf liever realisten met gefundeerde kritiek op oerpessimisten en doemdenkers), brachten boeken uit met min of meer dezelfde boodschap:³ cijfermatig gaat

het goed met de wereld, er is minder oorlog, minder geweld, minder honger, minder armoede, minder kindersterfte, meer vrijheid, beter onderwijs, betere gezondheidszorg, meer veiligheid, een hogere levensverwachting, en iedereen krijgt min of meer gelijke kansen. Zelfs het milieu is er schoner op geworden.

Het ging goed met de wereld, dus we mochten het driespan superhengsten vooral niet afremmen: wetenschap en technologie, vrije markt en kapitalisme, en – omdat het nu eenmaal moest – democratie als superieur politiek systeem.⁴ Waarom zouden we aan vooruitgangspessimisme gaan lijden? Menselijk vernuft, in combinatie met een goed georganiseerde markteconomie, zou de klus wel klaren.⁵ Dit idee was zelfs naar moderne maatstaven relatief nieuw. Het eenzijdige accent op economische groei dateert van de jaren 1980. Tot dan waren de maatschappelijke debatten vooral gericht op een nieuwe maatschappij. Daarmee werd geen maatschappij bedoeld die economische groei zou bevorderen, maar een die burgerrechten zou vestigen, gelijkheid, kansen voor iedereen. Regeringen moesten de facto niet zorgen voor economische groei, maar voor eerlijkheid, rechtvaardigheid en sociale vooruitgang. Keith Joseph, een van de inspiratoren van Margaret Thatcher, was aanvankelijk van mening dat de kwaliteit van een samenleving eerder kon worden afgemeten aan sociale maatstaven dan aan economische. Dit veranderde echter snel. Met ‘Maggie’ en Ronald Reagan als boegbeelden van de betere tijden werd de flowerpower van de hippies naar de prullenmand der dwaze utopieën verwezen. Het Woodstockfestival (drie dagen van *love, peace and music*) uit 1969 werd vanaf de jaren 1980 schouderop-halend als een nostalgisch randfenomeen afgedaan.

De cijfers spraken voor zichzelf. Toch was er ook een wrang gevoel: als we het dan toch zo goed deden, waarom was er dan zoveel nostalgie naar ‘betere tijden’? Waarom was er zoveel onvrede, zoveel

pessimisme?⁶ Die kloof werd op vele manieren verklaard: de pers zoomde te veel in op negatief nieuws terwijl goede berichten werden doodgezwegen omdat ze geen nieuwswaarde hadden, we lieten ons te veel (mis)leiden door de tragische gebeurtenissen van het moment en waren vergeten hoe erg het vroeger allemaal wel niet was. Veel mensen, vooral in het verstedelijkte Westen, waren ongerust. Met misplaatste wijsheid achteraf zou je kunnen zeggen dat ze ‘voelden’ dat het zo niet kon blijven duren (Rosling en de ecorealisten toonden echter aan dat ze fout zaten). Er hing hen iets boven het hoofd. Maar wat? Zij lazen gretig de boeken van beroepswartkijkers, onder wie opvallend veel academici. De fantasie van deze dames en heren kende geen grenzen, ze rangschikten de gevaren meestal van meest naar minst waarschijnlijk: een pandemie, een nucleaire oorlog, een vuile bom die ontploft in een wereldstad, uit de hand lopende bacteriële infecties, een vulkaanuitbarsting die maandenlang de wereld zou verduisteren en nog vele, vele andere horror-scenario's waar de overbevolking van de wereld heel vaak als een rode draad doorheen liep.

In veel democratieën werd het volk intussen almaar bozer. De vele stemmen die populisten en extremisten haalden tijdens verkiezingen en de reacties van de gele hesjes waren zure oprispingen van wat de afgelopen decennia fout was gelopen. Tot plots in maart 2020 een virus voor een heel lange tijd op de pauzeknop duwde.

Was Rosling blind? Of was het de lezer?

Even terug naar Hans Rosling, een arts nota bene. Was hij blind voor de realiteit? Wilde hij het koste wat het kost zijn grote gelijk halen? Helemaal niet. In de bibliografie van zijn boek, met de leuke

ondertitel *Waarom het beter gaat dan je denkt*, verwijst hij wel degelijk naar de existentiële risico's. In een emotionele, persoonlijke passage (de enige in het boek) beschrijft hij hoe hij als arts de ebolacrisis bestreden heeft, en met veel gezag waarschuwt hij voor hoe een nieuw virus de wereldbevolking zou kunnen decimeren. Hij geeft expliciete aandacht aan de vijf globale risico's waar we écht bezorgd over zouden moeten zijn. De eerste? Een globale pandemie. Rosling schrijft letterlijk: *'Onszelf beschermen op alle mogelijke manieren tegen een virus dat zeer besmettelijk is en elke soort verdediging negeert, is de moeite waard.'* Zouden de talrijke fans van Roslings *Feitenkennis* dat even afgetoetst hebben op een ministerraad? Of waren er belangrijker problemen? En zo ja: waarom stelden zowat alle westerse landen enkele maanden later vast dat ze onvoldoende voorbereid waren op de coronacrisis?

De deur sluiten voor populisme

Intussen zijn we op een keerpunt aanbeland en laten ook de andere pagina's in Roslings boek zich wat zorgvuldiger lezen. Op enkele perverse geesten na, is niemand er nog van overtuigd dat het in de nabije toekomst beter zal zijn dan toen het boek op zowat alle bestsellerslijstjes verscheen. Net zoals zovelen in 2019 voelden dat er ondanks de bewezen feiten 'iets' niet klopte, voelen en weten we nu dat in deze verwarrende tijden grote verschuivingen (kunnen) plaatsvinden. En we hopen dat die verschuivingen de juiste kant uit gaan. Of we vrezen het ergste.

Niet alleen dreigende verschuivingen zijn een probleem, ook ons onvermogen om er op een adequate manier over te praten. We missen een heldere taal om over uiteenlopende dingen als beurskoersen, verkiezingen of evidencebased geneeskunde te communiceren

en vooral: om samen de juiste beslissingen hieromtrent te nemen. De vage, vaak opzettelijk misleidende taal ('de wil van het volk') laat vele openingen. Gaten waarin populisten van allerlei slag maar al te graag duiken om hun leugens aan de man te brengen. Ik wil de lezer en mezelf echter wapenen met instrumenten om die gaten zo klein mogelijk te houden.

Laten we dus vooral goed begrijpen hoe de welvaart, en de daaraan gekoppelde pseudozekerheid, tot stand is gekomen. Want dit is echt niet het moment om het kind samen met het badwater weg te gooien.

Waarom leert een maatschappij tegelijkertijd snel sociale afstand te houden en is hamsteren zo moeilijk te bestrijden?

We evolueren naar een periode van pessimisme (de boekjes over existentiële risico's geven nog wel andere voorbeelden dan een pandemie) en intense discussie over de aard van de maatschappij die we willen. Die discussie zal niet netjes verlopen. Populisme, machtsmisbruik en manipulatie zullen op dit scharniermoment welig tieren. Maar hoewel ik in mijn type optimisme liever Karl Popper dan Donald Trump volg, weiger ik om pessimistisch te zijn. Ik ervaar het als mijn morele plicht om dit boek te schrijven, omdat meer helderheid het debat kan begeleiden. En ik begin met uit te leggen waarom het concept 'leerproces' zo belangrijk is, ook (en zeker) in deze tijden.

